

Liberalizam u Hrvatskoj za vrijeme demokratskih promjena s naglaskom na prostor Istre i Kvarnera

Štivić, Adrijan

Source / Izvornik: Časopis za povijest Zapadne Hrvatske, 2023, 17. i 18., 67 - 94

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

<https://doi.org/10.31820/cpzh.17-18.3>

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:955134>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-22**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

ČASOPIS ZA POVIJEST
ZAPADNE HRVATSKE

WEST CROATIAN
HISTORY JOURNAL

Uredila / Edited by

ANDREA ROKNIĆ BEŽANIĆ

RIJEKA,
XVII. i XVIII./17. i 18.
2022.-2023.

Liberalizam u Hrvatskoj za vrijeme demokratskih promjena s naglaskom na prostor Istre i Kvarnera

Adrijan Štivić, univ. bacc. philol. croat. et univ. bacc. hist., student diplomskog studija povijesti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb

UDK: 321.7(497.57)“19/20“
330.82(497.57)“19/20“

Izvorni znanstveni članak / Original scientific paper

Primljeno / Received: 10. 10. 2023.

Prihvaćeno / Accepted: 21. 11. 2023.

Sažetak

Povodom obilježavanja 300 godina od nastanka ideje liberalizma, ovaj rad predstavlja prilog proučavanju povijesti političkog i ekonomskog liberalizma na prostoru Hrvatske od kraja Hladnog rata, s naglaskom na prostor Istre i Kvarnera. Polazeći od paradigme usporednog jačanja hrvatskog centralističkog nacionalizma te europske afirmacije koncepta transnacionalnih regija, kao i američke dijagnoze jugoslavenske unutarnje političke situacije, rad pokazuje svojevrsno ideološko odstupanje liberalnih stranaka u Hrvatskoj, pogotovo IDS-a, u pitanjima shvaćanja pojedinca, države i ekonomije. Osim na sjednicama Predsjedništva Socijalističke Republike Hrvatske, posebno političke situacije u Rijeci i Istri vidi se i u dnevnom tisku za vrijeme izborne kampanje 1990. godine gdje svaka politička grupacija pokušava reinterpetirati taj prostor u svoju korist. Europska liberalna ideja u Istri nošena IDS-om uvelike je nailazila na probleme tijekom 1990-ih godina da bi tijekom ulaska Republike Hrvatske u članstvo Europske unije IDS bio jedna od najsnažnijih proeuropskih stranka koja je i nakon više od 20 godina od svog nastanka kontinuirano ostala uz izvorne ideje ekonomskog i političkog liberalizma.

Ključne riječi: demokratizacija, višestranačje, Istarski demokratski sabor (IDS), liberalizam, Europska unija

Uvod

Tema rada je prilog proučavanju povijesti liberalizma u Hrvatskoj krajem 20. stoljeća s naglaskom na prostor Istre i Kvarnera. Polazeći od složene metodologije za proučavanje liberalizma po načelima komparativne idejne historije, kao i specifičnosti hrvatskih zemalja kao dijela mediteranskog i srednjoeuropskog kulturnog kruga koji samo parcijalno slijede obrazac zapadnih društava, rad se bavi liberalizmom na početku demokratskih promjena sagledavajući nekoliko različitih, i na prvi pogled nesrodnih primanih izvora, ali dakako ujedinjenih u spomenu i referiranju na politički (i ekonomski) liberalizam s kraja 1980-ih i 1990-ih godina.

Pri tome, istraživačka pitanja, koja se nameću iz odabranih povijesnih izvora, usmjerena su na problematiku prisutnosti liberalne ideje na prostoru Hrvatske u spomenutom povijesnom razdoblju. Riječ je o relevantnoj temi za hrvatsku i europsku historiografiju upravo zbog povijesnog izostanka liberalnog liderstva na nacionalnoj razini nasuprot vrlo snažnoj liberalnoj opciji koja je držala vlast na lokalnoj razini u Istri. Također, aktualnost teme proizlazi i iz trenutnih komparativnih razlika u razvijenosti istarsko-kvarnerske regije u odnosu na ostali dio Hrvatske. Takav regionalni razvoj neminovno postavlja pitanje historiografske analize dubinskih uzroka takve divergencije. Pogotovo je to važno u širem europskom kontekstu gdje se nameće pitanje utjecaja europskih integracija na prostor srednje i istočne Europe.

Kada je riječ o ideologiji političkog i ekonomskog liberalizma, postoji nekoliko kriterija prema kojima se u ovome radu neka politička pozicija smatra liberalnom. No prije svega, s obzirom da je riječ o prostorno vrlo raširenoj ideji koja se u posljednjih 200 godina u mnogome konstantno mijenjala, najveći problem za znanstveno razmatranje liberalizma je što ne postoji nikakva jasno upisana doktrina, odnosno nikakvo pravovjerje koje bi „snažni“ i „pravi“ liberalizam odvojila od „slabog“ ili „krivog“ liberalizma. Dakako da nije moguće očekivati, a niti tražiti u hrvatskoj povijesti relevantne liberalne aktere i fenomene koji bi bili sukladni s primjerice anglosaksonskim ili nordijskim liberalizmom. Iako se precizna kategorizacija teško može odrediti, uvažavajući nacionalni kontekst neke idejne sklopove moguće je poprilično jasno mapirati. Prvi kriterij svakako je zalaganje stranke, pojedinca ili ideje za višestranački politički sustav nasuprot jednostranačkom. Iako taj stav mogu dijeliti, i u vrijeme demokratskih promjena u Jugoslaviji dijelile su i također nacionalističke stranke, kriterij višestranačja tu je nužan okvir. Nadalje, kriterij liberalizma jasni su stavovi vezani za shvaćanje čovjeka kao individualca nasuprot podređenika kolektivnim državnim, klasnim ili nacionalnim idejama i ciljevima. Također, tolerancija prema etničkim, jezičnim i religijskim manjinama nasuprot nacionalizmu svakako je liberalno načelo, iako se može činiti slično jugoslavenskoj doktrini bratstva i jedinstva. Naime, to što se neka načela liberalizma mogu pronaći i na desnom i lijevom političkom spektru nije za čuditi jer se liberalizam smatra pozicijom političkog centra. Nadalje, o

liberalizmu je riječ i kada dolazi do zalaganja za tržišnu ekonomiju nasuprot planskoj ekonomiji, a slijedom toga i zagovaranje decentralizacije državnog ustroja. To će se posebno vidjeti na primjeru IDS-ovog regionalizma. Također, u vanjskopolitičkom smislu liberal bi se zalagao za integraciju u Europsku zajednicu ne samo zbog antikomunizma (kao što je slučaj kod nacionalističkih stranaka), već i zbog internacionalizma kao još jednog od inherentnih načela liberalizma. Stoga, liberalnom pozicijom u ovom radu označava se ona pozicija koja ima što konkretniju sintezu navedenih kriterija.

Na tragu nedostatka čvrste tradicije liberalizma na hrvatskom prostoru, a pogotovo u razdoblju socijalističke Jugoslavije, nužno je ocrtati poveznice između izvora korištenih u ovom radu, zbog kojih se rad sastoji od tri dijela.

Prvi dio rada bazira se na primarnim povijesnim izvorima u obliku stenograma sa sjednica Vlade Socijalističke Republike Hrvatske. Prvi izvor u tom dijelu predstavlja sastanak Predsjedništva SRH s predsjednikom Saveznog izvršnog vijeća (SIV) Antom Markovićem iz 1. rujna 1989. gdje se raspravljalo primarno o gospodarskim pitanjima uz poneki, ali u tom trenutku važan spomen višestranačja. S obzirom da se u izvoru spominje stav Sjedinjenih Američkih Država (SAD) prema kriznoj situaciji u Jugoslaviji, taj trag se razrađuje putem izvora iz američkog Kongresa. Naime, spomen SAD-a u kontekstu liberalizma je vrlo bitan i relevantan jer upravo je politički Washington bio ključni predvodnik uvođenju atmosfere višestranačja i liberalne ekonomije u Europu. Tako se isti motiv, spomen (međunarodne reakcije) na situaciju u Jugoslaviji u pogledu na tržište, nacionalizam i političke slobode, analizira u ova dva izvora. Treći analizirani povijesni izvor kronološki se odmiče od prethodno spomenutih te pokriva razdoblje već oformljenih stranaka u Hrvatskoj. Izvor je datiran u 28. ožujak 1990. godine, a riječ je o sastanku Predsjedništva SR Hrvatske s predstavnicima registriranih političkih stranaka. Rad posebno obrađuje i analizira elemente liberalizma u govoru potpredsjednika Istarskog demokratskog sabora Dina Debeljuha u kojemu on objašnjava kako njegova stranka gleda na razvoj Istre u novim geopolitičkim konstelacijama, pogotovo po pitanju nacionalizma i europskih integracija u regije. Rad analizira i suprotne stavove o fenomenu istarskog regionalizma, pogotovo one koje su dolazile od Hrvoja Šošića iz Hrvatske stranke koji je upozoravao na istodobnu prijetnju i talijanskog i srpskog nacionalizma po teritorijalni integritet Hrvatske. Za usporedbu, analiziraju se i ideje liberalizma koje je nudila Hrvatska socijalno-liberalna stranka (HSLŠ), ali i Radikalno udruženje za sjedinjene evropske države Vita Česmađinskog koje je imalo donekle sličnu viziju čovjeka, države i gospodarstva kao Istarski demokratski sabor (IDS). Dakle, nakon što prethodno analizira okvir višestranačja, pozivanjem na treći izvor rad prelazi u analizu iskaza političkih stranaka tako partikularizirajući izrečene stavove na one koje se tiču ideje liberalizma na nacionalnoj razini, ali s naglaskom na regiju Istre i Kvarnera.

Nakon teme političkog okvira i osnovnih idejnih pozicija odabranih aktera, drugi dio ovog rada još se kronološki odmiče te se fokusira na razdoblje

izborne kampanje, a kao primarni povijesni izvor dominira lokalna periodika i metoda studije slučaja. Konkretno, analiziraju se različite interpretacije situacije u gradu Rijeci koje su se objavljivale u *Novom listu* za vrijeme izborne kampanje, i po čemu su se u mnogočemu razilazili SKH – SDP, HDZ¹ i HSLS. U tom kontekstu, političkoj situaciji kontrastiraju se intervjui o nacionalizmu i liberalizmu koje su za iste novine davali književnik Predrag Matvejević i pravnik Miomir Matulović. Takva lijeva kritika liberalizma naznaka su jednog velikog problema same teorije liberalizma, a riječ je o odnosu uvjetne srodnosti nacionalizma i liberalizma nasuprot internacionalizma i komunizma, pogotovo kada se analizira fenomen demokratskog pluralizma u bivšim socijalističkim zemljama. Rad iznosi ključne pozicije ove rasprave temeljenih na radovima eminentnih politologa i povjesničara kao što su Ivan Krastev i Stephen Holmes. Stoga, u ovom dijelu rada prati se ideja liberalizma (i njegovih kritika) u dinamici izborne kampanje na području Istre i Kvarnera, a političkoj događajnici dodaje se blagi pogled na teoriju u smislu intervjua suvremenih intelektualaca.

Treći dio rada obuhvaća razdoblje nakon stvaranja samostalne hrvatske države. Tu se razmatra pitanje gledanja na Istru na razdjelnici terminologije *Istrani/Istrijani*, odnosno okosnica je specifična konstrukcija regionalnog identiteta Istre te sukob s vlastima u Zagrebu, a koji je posljedica takvog procesa. Polazeći od utvrđivanja sličnosti istarske situacije s mnogih drugim povijesnim pojavama, analiziraju se politička dinamika te kasniji nastavak hrvatsko-talijanskih odnosa iz pozicije Istre. Konkretno, analiziraju se programski dokumenti IDS-a te sjećanja njegovog predsjednika i kasnijeg istarskog župana Ivana Jakovčića na njegove pregovore s Tuđmanovom vlasti 1990-ih godina, kao i recepcija tog nasljeđa iz 1990-ih u kasnija dva desetljeća. Naime, u radu se uspoređuju sličnosti i razlike stavova IDS-a po pitanju stava o Europskoj uniji u vrijeme referenduma 2012. godine i hrvatskog pridruženja 2013. godine.

Drugim riječima, naizgled teško povezivi i obuhvatni povijesni izvori u ovom radu selektirani su i interpretirani tako da prate linearno-kronološko izlaganje teme tako da kreću od općeg prema pojedinačnom, pritom zadržavajući liberalizam kao zajedničku poveznicu. Nakon geopolitičkog mapiranja višestranačja kao šireg fenomena unutar paradigme kraja Hladnog rata na temelju političkih dokumenata vlasti, dominira pogled na liberalizam unutar nacionalnog konteksta hrvatskih političkih stranaka. Zatim, izborna kampanja (i tamošnja prisutnost liberalizma) prati se iz perspektive lokalnog medija na prostoru jednog, riječko-istarskog područja, nakon čega se proeuropska recepcija IDS-a, najjače liberalne stranke na tom prostoru, do ulaska Hrvatske u Europsku uniju promatra iz službenih stranačkih dokumenata, periodike, te sjećanja jednog od najaktivnijeg pojedinca navedene stranke.

1 Savez komunista Hrvatske – Savez demokratskih promjena, Hrvatska demokratska zajednica.

Jugoslavenska situacija i američki odraz

Zametak slabljenja moći socijalističkih centralnoplanskih i jednostranačkih država Istočnog bloka treba tražiti početkom 1980-ih godina kada svijet, potaknut mandatom američkog predsjednika Ronalda Reagana, ulazi u tzv. novi Hladni rat pa iako je prva polovica u znaku ponovnih napetosti i napuštanja politike detanta, počinju se uviđati nove strukturne promjene koje će dovesti do pada komunizma i početka demokratizacije.² Tako u zapadnoj Europi jača politička i ekonomska integracija koja postaje jako popularna među stanovnicima zemalja Istočnog bloka.³ U tom razdoblju, Europska zajednica ubrzano se širi kako kontinent ne bi toliko zaostajao za SAD-om i Japanom, a u kontekstu Istočnog bloka najvažnije je za istaknuti proširenje Europske zajednice na južnu Europu. Tada se u zemljama iza Željezne zavjese javlja svjesnost da je i u kapitalističkim zemljama moguće bolje živjeti, odnosno da paradigma Hladnog rata i dugotrajnog napetog sukoba nije zadana te da postoje bolje alternative. Također, stavljanje fokusa na nadnacionalni okvir te ujedinjenje država pod jedinstvenom idejom europskih vrijednosti i slobodnog tržišta ojačao je regionalne identitete jer se u brojnim slučajevima uvidjelo da postoje posebne povezanosti i gospodarski interesi među narodima koji žive na teritoriju dvije države ili postoje specifični ekonomski razvojni putevi u nekoj regiji unutar jedne države. Europski primjeri takvog fenomena su valonska povezanost s Francuskom, tirolska povezanost s Austrijom i Italijom, Katalonija, Baskija itd.⁴

Kasne osamdesete godine u Jugoslaviji u znaku su razgovora o ekonomskoj i političkoj reformi.⁵ Iako Jugoslaviju možemo promatrati u kontekstu europskih promjena dezintegracije socijalističkih uređenja nasuprot liberalno-kapitalističkim, čak i u fokusiranju na liberalizam, nezaobilazno je spomenuti utjecaj nacionalizma.

2 Od intelektualnih rasprava u to vrijeme, nezaobilazan je kontroverzan teorijski tekst američkog politologa Francis Fukuyame o kraju povijesti koji je, pozivajući se na liberalnu interpretaciju hegelijanizma, tvrdio kako je padom komunizma završena ideološka evolucija. Drugim riječima, više ne postoji nijedan ideološki sustav koji može dovesti u pitanje zapadnu liberalnu demokraciju. Francis FUKUYAMA, "The End of History?" *The National Interest* 16 (1989): 3–18.

O konzervativnoj kritici Fukuyame vidi u Samuel P. HUNTINGTON, "The Clash of Civilizations?" *Foreign Affairs* 72, no. 3 (1993): 22–49.

O lijevoj kritici Fukuyame vidi u Aijaz AHMAD, "Postcolonial Theory and the 'Post-' Condition", *Socialist Register* 33 (1997): 353–381.

3 Odd Arne WESTAD, *Povijest Hladnog rata*, Zagreb: Fraktura, 2021., 509 – 510.

O problematici kraja Hladnog rata i pada komunizma pisali su mnogi povjesničari, stoga je nužno ukazati na izbor iz literature. Osim spomenutog Westada koji piše o tome u kontekstu svjetske povijesti, posebno su se na Europu tog vremena fokusirali Ian Kershaw i Tony Judt, dok je detaljnije o zemljama bivšeg istočnog bloka pisala Anne Applebaum.

Ian KERSHAW, *Do nade i natrag: Europa 1950. – 2017.*, Zagreb: Fraktura, 2019.

Tony JUDT, *Poslije rata 2 - Povijest Europe od 1945. godine*, VBZ: 2022.

Anne APPLEBAUM, *Between East and West: Across the Borderlands of Europe*, Anchor: 2017.

4 WESTAD, *Povijest Hladnog rata*, 526.

5 O širem nacionalnom kontekstu hrvatske povijesti krajem 1980-ih godina usp. Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918.-2008.*, Znanje: 2008. i Lenard J. COHEN, *Broken Bonds: The Disintegration of Yugoslavia*, Westview Press: 1995.

Dana 1. rujna 1989. godine u Visokoj ulici 22 odvio se sastanak Predsjedništva Socijalističke Republike Hrvatske na čelu s Ivom Latinom na kojeg je pozvan predsjednik Saveznog izvršnog vijeća Ante Marković.⁶ Iako su teme sastanka bile dominantno ekonomske, predsjednik Latin u jednom trenutku prelazi s teme mljekarstva i ističe kako ima nešto vrlo važno za reći s obzirom da je rijetka prilika da uživo razgovara s Markovićem. Tema je bila intervju srpskog književnika i nacionalističkog intelektualca Dobrice Ćosića u talijanskim novinama *Il Tempo* gdje je on povrijedio teritorijalni integritet hrvatske obale, naročito Istre i Kvarnera. Latin kaže da su oni u predsjedništvu SR Hrvatske ove izjave oštro osudili te ističe da je nedopustivo da se s „nivoa Jugoslavije do sada nije o tome reklo ni jedne jedine riječi.“⁷ S obzirom da je taj intervju samo jedan od Ćosićevih nacionalističkih istupa, dogovoreno je kroz Socijalistički savez da će se reagirati od strane povjesničara i članova Jugoslavenske akademija znanosti i umjetnosti. Latin kaže i da „tko bude dirnuo u te granice, ostat će bez prstiju, to treba reći.“⁸

Zatim, Latin je pitao Markovića da mu objasni što zapravo događa s odnosom države i partije jer nije sklon vjerovati novinama i televiziji, odnosno je li partija uistinu protiv Markovićevog programa.⁹ Kada je dobio riječ, Marković je priznao da sukob postoji te da je njegova politika „koja ide ka demokratizaciji na jednoj strani politike, na drugoj strani za efikasnom ekonomijom“ ugrožena od strane „ekstremnih“ snaga koji „traže da država preuzme stvar u svoje ruke“.¹⁰ Marković kaže da su se u SIV-u dogovarali da se ide u izmjene Ustava:

[...] ne samo u ekonomskom području gdje on nije dorađen, nego i u političkom i u funkcioniranju države. Mi smatramo da se ne može u tržišnoj ekonomiji omogućiti funkcioniranje tržišta ako barem nekoliko makroekonomskih politika nema mogućnosti da vodi vladu.¹¹

Marković zatim prelazi na temu odnosa Jugoslavije i Sjedinjenih Američkih Država koji su vrlo važni u kontekstu višestranačja i liberalizma. Marković kaže kako je Predsjedništvo SR Srbije na čelu sa Slobodanom Miloševićem uspjelo progurati da Predsjedništvo Jugoslavije smijeni Živorada Kovačevića s mjesta veleposlanika u SAD-u.¹² Naime, Kovačević se usprotivio Miloševićevoj politici, a zanimljivo je i da Marković spominje „sve što se događalo u Americi, uključiv i ove stavove u Američkom senatu protiv Jugoslavije“.¹³

6 Hrvatski državni arhiv, HR-HDA- 1616: 2-3-41, *Predsjedništvo Socijalističke Republike Hrvatske*, Zapisnik sa razgovora predsjednika Saveznog izvršnog vijeća druga Ante Markovića sa predsjednikom i članovima Predsjedništva Socijalističke Republike Hrvatske - 1. 9. 1989.

7 Ibid, 11.

8 Ibid 12.

9 Ibid 13.

10 Ibid 63.

11 Ibid 66.

12 Ibid 124.

13 Ibid 125.

Nije do kraja jasno na koje točno stavove je Marković mislio, no ono što je sigurno je da se u navedenom razdoblju u američkom Kongresu mnogo raspravljalo o Jugoslaviji.¹⁴

Tako je primjerice o Jugoslaviji 7. ožujka 1989. godine Thomas Lewis¹⁵ u dodatnim razmatranjima (eng. *extension remarks*) prenio članak svog birača (eng. *constituent*) Arthura Burcka koji se nedavno vratio s putovanja po dunavskim zemljama¹⁶, uključujući i Jugoslaviju. Prisjetio se kako je u listopadu 1945. bio sa senatorom Claudeom Pepperom (čelnikom senatskog odbora za vanjske poslove) u Beogradu i intenzivno razgovarao s Titom. Zaključak onda i sada je da SSSR nasušno treba zemlje istočnog bloka zbog svoje sigurnosti od napada sa zapada. U odjeljku *Komunizam protiv kulture* Burck opisuje stanje u Jugoslaviji 1988. godine:

*Then in Yugoslavia were found an economy near collapse: inflation over 200 percent, unemployment 15 percent, \$21 billion in foreign debt. By comparison, even foundering Argentina looks good. Riots and strikes were cropping up in some areas as Communist political leaders jockeyed to improve their position.*¹⁷

Također, on ističe blizinu Beča koji je „svjetionik za disidente iz komunističkih zemalja“.¹⁸ Zanimljivo je da u tom kontekstu ne ističe posebnost Jugoslavije među socijalističkim zemljama u Europi i njihove ovisnosti o SSSR-u i ponajviše stoga važnost Trsta u koji je dolazilo mnogo građana Jugoslavije.

U američkom Senatu također se govorilo o Jugoslaviji, no mnogo konkretnije, i to je možda događaj na kojeg je mislio Marković. Naime, senatori Larry Pressler¹⁹, Jesse Helms²⁰ i Robert Dole²¹ donijeli su rezoluciju koja se odnosi na uvjete života etničkih Albanaca u Jugoslaviji.²² Senatori su ustvrdili da je dokidanje autonomije Kosovu direktno kršenje ustava SFRJ iz 1974. te da se time narušavaju ljudska prava. SAD je podržavao Autonomnu Pokrajinu Kosovo po načelu samoopredjeljenja naroda te sada reagira na politike Srbije. Naime, senator Pressler oštro proziva Slobodana Miloševića i kaže da „jugoslavenske federalne vlasti, očito ustrašene masivnim demonstracijama

14 Svi američki izvori korišteni u ovom preuzeti su iz digitalnog arhiva U.S. Government Publishing Office <https://www.govinfo.gov/>.

15 „Lewis, Thomas F.” *Biographical Directory of the United States Congress*, <https://bioguide.congress.gov/search/bio/L000295>. (10. 10. 2023.)

16 U.S. Government Publishing Office, *Proceedings of Congress and General Congressional Publications*, Volume 135, Part 3 (February 27, 1989 to March 14, 1989), 3661.

17 Ibid, 3662.

18 Ibid.

19 „Pressler, Larry Lee”, *Biographical Directory of the United States*, <https://bioguide.congress.gov/search/bio/P000513>. (10. 10. 2023.)

20 „Helms, Jesse”, *Biographical Directory of the United States*, <https://bioguide.congress.gov/search/bio/H000463>. (10. 10. 2023.)

21 „Dole, Robert Joseph (Bob)”, *Biographical Directory of the United States*, <https://bioguide.congress.gov/search/bio/D000401>. (10. 10. 2023.)

22 Eng. *Senate Concurrent Resolution 20 – Relating to the Condition of Ethnic Albanians in Yugoslavia*

u Beogradu, se čine spremne predati efektivnu kontrolu pokrajine Kosovo manjini koja u toj pokrajini broji samo 10% stanovništva“.²³

U srpnju 1989. senator Pressler šalje amandman na ovu rezoluciju u koji stavlja, između ostalog, i navod kako su Europski parlament i Europska zajednica osudili jugoslavensko ponašanje na Kosovu.²⁴ Dalje navodi:

*It is clear that there is a growing human rights problem in Yugoslavia. It affects Albanians, Croats, Slovenians, and other non-Siberian [sic!] nationalities in that country. I do not argue that there have been abuses against all sides, but I refer specifically to the recently issued Amnesty International report on Yugoslavia. The report details some of the torture and other violence that has occurred in the Province of Kosovo.*²⁵

Na amandman kojeg je branio Pressler javio se senator Paul Spyros Sarbanes²⁶ koji je predložio usavršeni amandman. On je rekao da je ranije toga dana razgovarao s Presslerom što je potaklo raspravu koju je Sarbanes kasnije imao s kongresnicom Helen Bentley.²⁷ Potaknut njezinim dojmovima s nedavnog putovanja po Jugoslaviji (konkretno Srbiji), Sarbanes je rekao:

*I am not trying to determine the rights and wrongs of these disputes. I think that we need to recognize the difficult situation there on the human rights front and call on Yugoslavia to abide by its Helsinki commitments, as the Senator from South Dakota has done.*²⁸

Drugim riječima, senator Sarbanes htio je uvrstiti kako se kršenje ljudskih prava provodi i nad srpskom manjinom od strane albanske većine na Kosovu. S druge strane, Pressler smatra da se sadržaj rezolucije mora proširiti na „sve nacionalne skupine u Jugoslaviji“.²⁹ Sarbanes mu odgovara citirajući prethodno spomenutu kongresnicu koja kaže da Srbi na Kosovu stradavaju od „albanskih separatističkih terorista“.³⁰ Pressler je upitao Sarbanesa pitanje koje zapravo sumira tadašnju situaciju u Jugoslaviji te pokazuje kako je vladajuća opcija u SAD-u gledala na stanje slobode u Jugoslaviji. Naime, Pressler je pitao nije li vidljivo da Izvješće o stanju ljudskih prava iz 1988. (engl. *Department*

23 GPO, *Proceedings*, Volume 135, Part 3 (February 27, 1989 to March 14, 1989), 3984.

24 GPO, *Proceedings*, Volume 135, Part 11 (July 14, 1989 to July 24, 1989), 15043.

O ulozi politike SAD-a i nedefinirane politike Europske unije prema europskom jugoistoku tijekom 1990-ih (ali i kasnije) vidi Jadranka POLOVIĆ, „SAD i europski jugoistok - uloga SAD u razrješju političke krize na prostoru bivše Jugoslavije.“ *Međunarodne studije* 9, (2009): 73-89.

25 GPO, *Proceedings*, Volume 135, Part 11 (July 14, 1989 to July 24, 1989), 15043.

26 „Sarbanes, Paul Spyros“, *Biographical Directory of the United States*, <https://bioguide.congress.gov/search/bio/S000064>. (10. 10. 2023.)

27 „Bentley, Helen Delich“, *Biographical Directory of the United States*, <https://bioguide.congress.gov/search/bio/B000392>. (10. 10. 2023.)

28 GPO, *Proceedings*, Volume 135, Part 11 (July 14, 1989 to July 24, 1989), 15044.

29 Ibid.

30 Ibid.

of State 1988 Country Report on Human Rights Practices) navodi kako se prema svim etničkim skupinama provode autoritarne metode kao dokidanje pravednog suđenja, slobode govora itd. Dakako, najviše je to usmjereno prema Albancima.³¹

Dana 11. rujna zastupnik James A. Traficant Jr.³² je govorio o Dobroslavu Paragi koji se želi vratiti u Jugoslaviju „da nastavi borbu za slobodu svih manjinskih skupina“. Također, zastupnik kaže kako Jugoslavija ima puno više političkih zatvorenika nego bilo koja zemlja u istočnoj Europi te da više od 10 000 stanovnika nema putovnicu.³³

Sredinom studenog 1989. zastupnik Tom Lantos³⁴ daje povijesni pregled situacije u cijeloj Jugoslaviji, ne samo na Kosovu. Zanimljivo je da Miloševića naziva „prljavim demagogom“ koji želi povesti cijelu zemlju pod srpsku vlast, a posebno ističe (slovensko)-hrvatske korijene Josipa Broza Tita te da su Slovenija i Hrvatska uvijek naginjale zapadnoj Europi tražeći ekonomsku i kulturnu poveznicu. Lantos zamjera Jugoslaviji što nakon raskida sa SSSR-om nije razvrgnula jednostranački sustav te da je samoupravljanje dovelo do ogromne korupcije, a ekonomska situacija je katastrofalna.³⁵

Liberalizam u kampanji (na riječko-istarskom području)

Jugoslavija se interno suočavala s velikom krizom zbog sukobljenih koncepcija uređenja države između republičkih Saveza komunista. U siječnju 1990. godine došlo je do 14. izvanrednog kongresa Saveza komunista Jugoslavije (SJK) koji se uzima kao početak definitivne nefunkcionalnosti i raspada Jugoslavije.³⁶ Mjesec dana kasnije, Republički sekretarijat za pravosuđe i opću upravu počinje registrirati političke stranke,³⁷ a u ožujku 1990. godine predsjednik Predsjedništva SRH Ivo Latin saziva sastanak s predstavnicima svih registriranih političkih stranaka, organizacija i pokreta.³⁸

Na sastanku je bila vrlo važna problematika Istre, njezinog identiteta te vanjskopolitičkih reperkusija regionalističke koncepcije. Povod tome bio je prethodno spomenuti intervju Dobriše Ćosića, a vidljivo je kako će se upravo

31 Ibid, 15045.

32 „Traficant, James A., Jr.“, *Biographical Directory of the United States*, <https://bioguide.congress.gov/search/bio/T000350>. (10. 10. 2023.)

33 GPO, *Proceedings*, Volume 135, Part 14 (August 4, 1989 to September 12, 1989), 19970.

34 „Lantos, Thomas Peter“, *Biographical Directory of the United States*, <https://bioguide.congress.gov/search/bio/L000090>. (10. 10. 2023.)

35 GPO, *Proceedings*, Volume 135, Part 20 (November 8, 1989 to November 15, 1989), 28601.

36 Davor PAUKOVIĆ, „Posljednji kongres Saveza komunista Jugoslavije: uzroci, tijek i posljedice raspada.“ *Suvremene teme* 1 (2008): 21-33.

37 Šime DUNATOV. „Začetci višestranačja u Hrvatskoj 1989. godine.“ *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 52 (2010): 381-397.

38 Hrvatski državni arhiv, *HR-HDA- 1616: 2-3-45, Predsjedništvo Socijalističke Republike Hrvatske, Zapisnik razgovora predsjednika Predsjedništva SR Hrvatske Ive Latina s predsjednicima registriranih stranaka, organizacija i pokreta u SR Hrvatskoj - 28. 3. 1990.*

na tom sastanku političkih stranaka iskristalizirati rasprava o različitim shvaćanjima ustroja društva u Istri te istarske posebitosti u odnosu na ostale dijelove Hrvatske. Ta će rasprava, kako će se vidjeti dalje u ovome radu, trajati cijelo naredno desetljeće. Tako su svoje stavove o problematici Istre iskazivali političari neprijeporno antiliberalnog i nacionalističkog usmjerenja, ali i predstavnik Istarskog demokratskog sabora. Također, na sastanku su izrečeni određeni stavovi o liberalizmu nevezanom (samo) za Istru, što dokazuje kako se na razini SR Hrvatske zamjetno ukorijenila liberalna ideja. To je važno tim više što će neke ideje koje su izrečene od strane ostalih stranaka baštiniti IDS u svojim programatskim dokumentima.

Političar nacionalističkog usmjerenja Hrvoje Šošić iz Hrvatske stranke referirao se na Čosićev intervju iz srpnja 1989. te rekao kako je taj srpski nacionalist potpuno nebitan za hrvatsku teritorijalnu samobitnost te da se u slučaju prave obrane teritorija treba usmjeriti na relevantne aktere u vojsci:

[...] hrvatsko rukovodstvo i komunistički i političko i partijski je promašilo supstrat rasprave sa Čosićem jer kada je Čosić govorio o Istri, Dalmaciji, onda je taj njegov stav za nas toliko relevantan kao Nadji Bulah. Ako se radi o tome da bi mi branili Istru, onda je tu bio Kadijević i onaj Martin Špegelj, ali kao se radilo o nekoj budućoj opoziciji, onda bi to branila svakako ova sadašnja opozicija, djeca opozicionara.³⁹

Nadalje, Šošić kaže kako je bespredmetno raspravljati o Čosićevom stavu po kojem Hrvati gube od Talijana kada se „rađa talijanska kultura“. Ipak, i sam Šošić tu upada u istu zamku koju kritizira i spušta se na razinu dokazivanja ekstremističkim skupinama koje ionako negiraju hrvatsku državnost jer on uspoređuje Dantea s Bašćanskom pločom, Michelangela s Klovićem te slabiju državopravnu tradiciju Italije nasuprot hrvatskom kontinuitetu državnosti.⁴⁰ Važnost Šošićevog stava u ovom kontekstu u tome je što on nudi nacionalističku interpretaciju istarske situacije smatrajući da, uz neposredno opasni i sveprisutni srpski nacionalizam, počinje bujati i talijanski nacionalizam koji se usmjerava na Istru. Upravo zato upada u ovu zamku premjeravanja nacionalizama. Zanimljivo je istaknuti da Šošić predstavlja političara koji međunarodnu politiku promatra u paradigmi i okviru nacionalne države, što će liberalni političari odbacivati u korist promatranja globalnog okvira ujedinjene Europe.

Nakon Šošića govorio je predsjednik HSLŠ-a Dražen Budiša. Kaže da se stranka zalaže za „mir, razum i toleranciju“ te da polazi od „osobe, pojedinca, kao osnovne vrijednosti, ne od kolektiviteta, kao što su narod, nacija i država“.⁴¹

U sličnom liberalnom tonu, ali polazeći od ponešto drukčijih polazišta, je govorio potpredsjednik Istarskog demokratskog sabora Dino Debeljuh. On

39 Ibid, 25.

40 Ibid.

41 Ibid, 30.

kaže da je IDS „regionalna stranka jedne regije koja u stvari i ne postoji. Mi smo višenacionalna⁴² stranka [...]“.⁴³ Debeljuh ističe kako smatra da se u jednoj višenacionalnoj sredini ne bi smjela isticati nacionalnost. Optužuje zatim nacionalne stranke za podgrijavanje etničke mržnje u ostalim višenacionalnim sredinama u Hrvatskoj navodeći kako im tamo takva retorika neće naići na plodno i mirno tlo.⁴⁴

Debeljuh navodi i da se njegova stranka zalaže za koncept regija i ulazak Hrvatske (i Jugoslavije) u Europsku zajednicu:

Smatram da Evropa nije slučajno izabrala regije kao oblik organizacije i ne postoji slučajno u europskim parlamentima regija. Oni su time mnoge probleme riješili.

I mi smatramo s obzirom da ta Evropa ipak ide jednim ritmom naprijed, Evropa ipak pokazuje da ide naprijed s tim regijama, da postoje bogatija i vjerujem da nam je to jedan ipak primjer koji bi, kada bi ga slijedili, da bi on dao svoje rezultate.⁴⁵

Što se tiče izlaska na izbore, IDS neće izaći na njih jer smatra da ne postoji normalan način kako bi se prezentirali prema javnosti. Zamjerio je predsjedniku Sabora da se žuri s izborima te da to pogoduje onim strankama koje „traže od naroda euforiju“.⁴⁶

Nakon Debeljuha, sličnu proeuropsku platformu ponudio je Vito Česmađinski, čelnik Radikalnog udruženja za sjedinjene evropske države. On se zalaže da se po okončanju višestranačkih izbora izmijeni društveni model i uvede „takav društveni model koji će omogućiti da uskoro imamo izbore za Evropski parlament“.⁴⁷ Upozorio je na strah koji vlada istočnom Europom, pogotovo zbog situacije u Rumunjskoj. Česmađinski analitički pristupa problematici i kaže da kakav god stav imali prema rušenju komunizma u Europi „svi smo negdje u dubokoj svijesti vjerovali da je država ta koja nam treba osigurati egzistenciju, budućnost, školovanje i sve to skupa [...]“. Citirajući doktora Bilandžića, navodi da je riječ o zoološkom vrtu, odnosno strahu od slobode.⁴⁸

Zanimljivo je da Česmađinski zatim ističe tezu koja 1990-ih neće biti toliko popularna, ali u suvremenim politološkim studijama desnog populizma itekako jest. Naime, Česmađinski je rekao:

42 U izvorniku stoji „više nacionalna“ što može izazvati pomutnju pri čitanju. Iz konteksta je razvidno da se radi o „višenacionalnoj“. Usp. primjerice engleske prevedenice „more (of a) national“ vs. „multinational“.

43 Ibid 53.

44 Ibid, 53, 54.

45 Ibid, 54, 55.

46 Ibid, 55, 56.

47 Ibid, 62.

48 Ibid, 62.

[...] jedino [je] slobodan pojedinac, onaj koji stvara sve i od koga sve potiče [...] ja se bojim da zapravo sve istočno-evropske zemlje srljaju iz jednog modela koji se zvao socijalizam u nacional-socijalizam i da će završiti kao nacional-socijalističke zemlje sa svim konotacijama što to znači.⁴⁹

Godine 2019., na 30. godišnjicu pada komunizma, britanski *The Guardian* objavio je poduži esej Ivana Krasteva i Stephena Holmesa naslovljen „Kako je liberalizam postao ‘Bog koji je propao’ u istočnoj Europi“. Autori se bave fenomenom nedovoljne liberalizacije srednjih i istočnih europskih zemalja te snažnom reakcijom protiv liberalizma u vidu desnih populističkih pokreta. Uzroke nalaze u nerazmjeru razvijenosti zapada i istoka kontinenta koji se natječu na istom tržištu. Zatim, tu su dugoročne posljedice krize 2008. godine, migrantska kriza i odljev visokokvalificirane radne snage. Također, te zemlje zaostaju u nacionalnim procesima te se teško uklapaju u post-nacionalni liberalizam što dovodi do povećane upotrebe politika identiteta u populističkim pokretima:

The post-national liberalism associated with EU enlargement allowed aspiring populists to claim exclusive ownership of national traditions and national identity. [...] To protect this besieged majority's fragile dominance from the insidious alliance of Brussels and Africa, the argument goes, Europeans need to replace the watery individualism and universalism foisted on them by liberals with a muscular identity politics or group particularism of their own.⁵⁰

Česmađinski nije proročanski govorio samo o desnom populizmu i iliberalnim tendencijama u postkomunističkim zemljama, već se on, na tom istom sastanku s Predsjednikom vlade SR Hrvatske, zalagao da se Jugoslavija reintegrira s Čehoslovačkom i Mađarskom te zajednički nastupi prema Europskoj zajednici. Ujedinjenje ove tri države trebalo bi se odviti po modelu Europske zajednice 1957. godine.⁵¹ To je pogotovo zanimljivo u kontekstu činjenice da je neovisna Republika Hrvatska ušla u Europsku uniju 2013. godine, dok su Mađarska, Češka i Slovačka (pa i Poljska te Slovenija) postale članice u sklopu velikog proširenja Europske unije 2004. godine. Naime, da se išlo Česmađinskijevim prijedlogom, odnosno da su navedene tri države skupno zašle u proces europske integracije, zasigurno je tvrditi da bi prostor Hrvatske mnogo ranije bio dio europskih integracija.

Nikola Novaković iz Hrvatske seljačke stranke oštro se usprotivio

49 Ibid, 63.

50 Ivan KRASTEVA, Stephen HOLMES, „How liberalism became ‘the god that failed’ in eastern Europe“, *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2019/oct/24/western-liberalism-failed-post-communist-eastern-europe> (2. 6. 2023.)

51 HR-HDA-1616-2-3-45, 63.

Debeljuhu jer ga smeta naziv „istarski sabor“ u vremenu kada se po prvi put bira Hrvatski sabor koji ujedinjuje sve hrvatske zemlje.⁵² U podosta konfuznom obraćanju, govori o statusu Istre i istarskom identitetu:

A, igra regije je nekako, ne znam, ne bih htio da upotrijebim izraz protuustavna, nemojte misliti, ali izdvajanje pa makar jednog sela iz Hrvatske pod izlikom regije da se ide po - ..., sjeverni Slovenci, nezadovoljni Hrvati u jugoslavenskom komunizmu da to naglasim, znate, jer mi smo nereklamirano ušli u Istru. Mi smo Istru nakon fašizma naslijedili sa lošom reklamom, znate, oduzimanjem zemlje, oduzimanjem privatne imovine itd. To je sve negativno djelovalo na nacionalnu svijest tih ljudi.⁵³

Zatim navodi da kada pita tamošnje govornike hrvatskog tko su, oni mu odgovaraju da su „Ištrani“, a kažu i da je u Italiji bolje jer su tamo mirovine 3 puta veće.⁵⁴

U vrijeme izborne kampanje jako je dominiralo ovo pitanje suodnosa europskog liberalizma i nacionalizma. Zanimljivo je u tom kontekstu promatrati upravo riječki *Novi list* koji je pokrivaio višenacionalno područje Kvarnera i Istre.⁵⁵

Novi list krajem srpnja objavljuje intervju s književnikom Predragom Matvejevićem i direktorom, odnosno dekanom Pravnog fakulteta u Rijeci Mimirom Matulovićem. Intervjui se mogu gledati kao politološka podloga tematike koje će dominirati kod političkih stranaka na izborima u proljeće 1990. godine.

Matvejević kaže da se svi pozivaju na Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) i jugoslavenstvo te da su ti pojmovi ispražnjeni od sadržaja, ali i da svatko ima vlastito shvaćanje Jugoslavije i njezinu vrijednosnu oznaku. Tema Jugoslavije kao cjeline je podređena „homogenizirajućim nacionalnim govorima“. Ističe i kako Europa ulazi u razdoblje post-nacionalizma, što svjedoči da je dobro poznao europske trendove. Književnik kaže da je sve manje onih koji na jugoslavenstvo gledaju kao na zajednički identitet, odnosno neku kapu koja pokriva razne etnicitete na svom prostoru. „Unitarizam jest preživjeli oblik jugoslavenstva, ali svako jugoslavenstvo nije unitarizam“. Razdvaja monarhističku i federalističku koncepciju jugoslavenstva: „Jedno je jugoslavenstvo kao nacionalizam, drugo ono koje se suprotstavlja nacionalizmima, uključujući i jugoslavenski. Postoje težnje i pokušaji da se pod jugoslavenstvom prikrije centralizam, ali isto tako i jugoslavenski stavovi koji nisu i ne žele biti centralistički.“ Vidljivo je kako je Matvejević uvelike svjestan Miloševićevih velikosrpskih težnji te nabraja

⁵² Ibid 91.

⁵³ Ibid, 92

⁵⁴ Ibid, 92.

⁵⁵ Nešto općenitiji pregled političke kampanje 1990. godine daje Davor PAUKOVIĆ, „Predizborna kampanja u Hrvatskoj 1990. u svjetlu hrvatskog i srpskog novinstva.“ Časopis za suvremenu povijest 40, (2008): 13-30.

različite vrste jugoslavenstava. Pri kraju neutralno zaključuje: „Proglašavati unitarizmom svaki kritički stav koji se poziva na jugoslavenstvo jednako je nepravedno kao i svaku kritiku koja polazi s posebnog nacionalnog stajališta [...] poistovjećivati s nacionalizmom.“⁵⁶

Matulović u intervjuu objašnjava fenomen pravne države te daje normativ za jugoslavensku situaciju. Navodi razgraničenje između socijalističkog shvaćanja vladavine prava te, kako navodi, „liberalističkog“ shvaćanja. Razlika je u tome da bi se socijalistička koncepcija trebala baviti zaštitom građana i od državne, ali i od privatne moći. Pravnik naglašava da liberalizam negira postojanje nasilja privatnog kapitala nad pojedincem, za što krivi tada aktualne globalne trendove koji su favorizirali slobodno tržište nakon neuspjeha koncepcije državnog blagostanja. U kontekstu ljudskih prava, Matulović zamjera političarima da su slijepi na nacionalizam, tj. da bi morali zagovarati univerzalnu koncepciju ljudskih prava. Zanimljivo i kontraintuitivno, kao pozitivan primjer navodi politike američkih predsjednika.⁵⁷ Time se postavlja pitanje određenja Matulovićevog stava prema liberalizmu. S obzirom da upozorava na nasilje privatnog kapitala nad pojedincem, ispada da je načeo postojanje sukoba između političkog i ekonomskog liberalizma, odnosno slobode i kapitalizma. Takvo razlikovanje vrlo je često kod lijevih kritičara liberalizma pa stoga, iako spominje američke predsjednike, Matulović bi se mogao smatrati protivnikom liberalizma, odnosno predstavnikom socijalističkog modela prava i države koji zagovara lijevu univerzalističku koncepciju ljudskih prava, koja u teoriji dakako ima sličnosti s liberalnom.

Na tragu ove analitičke i teorijske digresije, nužno je još ukratko prikazati prisutnost liberalne literature na području Hrvatske i Jugoslavije. Utemeljitelj liberalizma iz 18. stoljeća Adam Smith preveden je u Jugoslaviji još 1952. godine, no prijevodi suvremenih intelektualaca u mnogome su zaostajali. Ugledni američki ekonomist Milton Friedman i filozof Karl Popper prvi put su prevedeni 1973. godine, *Ekonomski eseji* socijalnog liberala Johna Maynarda Keynesa prevedeni su 1987. godine, sociolog Friedrich von Hayek na hrvatskom je izašao prvi put 1990. godine. Nešto ambiciozniji projekt nastaje tek 1993. godine kada njemačka liberalna zaklada „Friedrich Naumann“ stvara *Malu čitanku iz liberalizma* s predgovorom Darka Polška. U toj knjizi prisutni su eseji brojnih stranih teoretičara liberalizma od ranog novog vijeka pa sve do suvremenosti.⁵⁸ S obzirom na kasno javljanje ovih djela, malo je vjerojatno da su baš ovi hrvatski prijevodi inspirirali aktere hrvatskog liberalizma za razliku od literature na stranim jezicima, no svakako su vrijedni spomena u kontekstu razvoja liberalne teorije u Hrvatskoj.

56 Predrag MATVEJEVIĆ, „Iskušenja jugoslavenstva“, *Novi list*, Rijeka, 30. 7. 1989, 11.

57 Ibid, 12.

58 „NSK katalog“, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. <https://katalog.nsk.hr/F?RN=439018264> (15. 12. 2023.)

Nastavno na tijek političke kampanje za izbore, prethodno spomenuti HSLŠ osniva svoj ogranak u Rijeci 27. siječnja 1990.⁵⁹ Građanima se tom prilikom obratio predsjednik izvršnog odbora stranke Božo Kovačević te je predstavio programske točke. One su „uvođenje višestranačkog sistema, uspostavljanje građanskih i političkih sloboda, pravne i socijalne sigurnosti, slobodno udruživanje pojedinaca, poticanje poduzetništva“. HSLŠ se vidi kao uzrok prodiranja demokratskog duha u hrvatsko društvo. Kovačević tvrdi da se stranka zalaže da depolitizaciju obrazovanja i vojske koja mora braniti teritorij od vanjske agresije, a ne da bude mjesto gdje se onemogućavaju ljudska prava. Predlaže i smanjenje sredstava za vojsku te povećanje sredstava u produktivnije sfere. HSLŠ se još dvoumi oko izlaska na izbore, no zasigurno ne bi išao sam, već u koaliciji s drugim ideološki srodnim strankama. Kovačević je kritizirao HDZ te istaknuo da se HSLŠ, ako osvoji vlast, neće razračunavati, već raditi na zdravijoj budućnosti.⁶⁰ Zatim je tu članak o riječkoj privredi i planovima za razvoj u cilju pripreme za 21. stoljeće. Ističe se tolerantnost grada te stoji kako se Rijeku može nazivati malom Jugoslavijom.⁶¹ Povodom izbora se javio i riječki Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije (SUBNOR) koji iskazuje podršku Savezu komunista Hrvatske i Socijalističkom savezu te stoji na stajalištima revolucije, protiv nacionalizma i unitarizma.⁶² Osnutak riječkog HSLŠ-a samo je jedan u nizu događaja koji su pospešili višestranački parlamentarizam u gradu Rijeci.⁶³

59 N. VLAŠIĆ, „Pojedinaac u središtu pažnje“, *Novi list*, Rijeka, 28. 1. 1990., 3.

Saznaje se i da su osnovani ogranci raznih stranaka diljem Jugoslavije (Hrvatska demokratska stranka u Poreču, HDZ u Šibeniku, Zelena stranka u Beogradu itd.) „Osnovan ogranak HDZ-a“, „Zelena stranka u Beogradu“, *Novi list*, Rijeka, 12. 2. 1990., 4.

60 N. VLAŠIĆ, „Pojedinaac u središtu pažnje“, *Novi list*, Rijeka, 28. 1. 1990., 3.

61 Željko LUŽAVEC, „Rijeci je Jugoslavija mala“, *Novi list*, Rijeka, 13. 2. 1990., 6.

62 Gi. K., „Program na temeljima revolucije“, *Novi list*, Rijeka, 14. 2. 1990., 5.

63 17. veljače osniva se i riječki ogranak Hrvatske seljačke stranke (HSS). Zalaže se za ukidanje marksizma te Općenarodne odbrane i društvene samozaštite (ONO i DSZ) kao školskih predmeta jer to predstavlja ideološko-militarističku indoktrinaciju. HSS se poziva na nasljeđe Stjepana Radića te na samobitnost hrvatske državnosti. Isti dan se osnovao i riječki ogranak HDZ-a. N. VLAŠIĆ, „Antikomunizam za bivše komuniste“, *Novi list*, Rijeka, 18. 2. 1990., 3. Također, u kontekstu pluralizma u gradu, treba istaknuti da *Novi list* pretežno nije blagonaklono gledao na uvođenje političkog (i ekonomskog) liberalizma u zemlju, odnosno imao je neke rezerve.

Dana 16. veljače objavljuje se reagiranje na odluku Sabora SR Hrvatske o višestranačju. Četiri riječka uglednika izrazili su velike rezervacije vezano za svemogućnost višestranačja, tj. tvrdi se da samo višestranačje neće spasiti Jugoslaviju od krize, iako je odluka o pluralizmu nominalno dobra. G. DRENJAK, „Višestranačje nije sinonim demokracije“ *Novi list*, Rijeka, 16. 2. 1990., 2.

Novinar Mišo Cvijanović komentira jugoslavenske probleme i navodi da skoro sve stranke imaju „H“ u imenu, te da je jedan političar primijenio da nedostaje još samo stranka naziva H2O. Novinar smatra da je problem što su nove stranke od reda nacionalističke: „Živimo, zapravo, u previrućem vremenu, u vremenu u kojem će štošta pasti na dno, ali i svašta isplivati na površinu.“ Pomalo satirički ističe se kako demokracija funkcionira u SAD-u gdje se ljudi civilizirano sukobe kada traje kampanja, a „kada, recimo, prezident postane Bush, svi se vrate svojim životima, svojim obiteljima, svojim prijateljima, [...]“ Mišo CVIJANOVIĆ, „Demokracija, to sam ja“, *Novi list*, Rijeka, 17. 2. 1990., 2.

Novinarka Nela Vlašić piše da demokracija može biti opasna ako na vlast dode opcija koja se želi razračunavati s ideologijom marksizma. Njoj su draža Jugoslavija, Triglav, Ohrid, narativ o praslavenskoj jezičnoj zajednici i suvremenoj glazbi sa zapada. Ona hoće reći da Jugoslavija nije totalitarna tvorevina u kojoj se provodila samo indoktrinacija NOB-om, već je riječ o državi koja je pratila neke suvremene trendove. Nela VLAŠIĆ, „Zaustavite demokraciju – silazim!“, *Novi list*, Rijeka, 18. 2. 1990., 3.

U *Novom listu* od 19. veljače objavljeno je proširenje prethodne vijesti o osnivanju HDZ-ovog ogranka u Rijeci pod naslovom „Pobjeđujemo na izborima!“ gdje je Franjo Tuđman održao govor. Naglasio je da je Rijeka važna HDZ-u jer je ona primjer grada koji se industrijski i ekonomski iskorištava da bi se gradila Srbija. Navodi primjer moderne pruge Beograd - Bar, a Rijeka je cijelo vrijeme prometno povezana na razini 18. i 19. stoljeća. Kaže i da su se u Rijeci i Istri kontinuirano provodile protuhrvatske politike. Na istoj stranici objavljuje se, i nastavlja će se objavljivati u narednim brojevima, polemičan tekst o statusu Istre.⁶⁴ HDZ je izvrijeđao istarske komuniste nazvavši ih izdajničkim boljševicima koji su Istru uništili gore nego što je diktator Nicolae Ceausescu uništio Rumunjsku.⁶⁵ Kao primjer toga može istaknuti i oštra polemika koju je članica HSS-a Elsa Maras vodila s novinarom Igorom Vukićem.⁶⁶

Tuđman je podosta tolerantan prema komunizmu, no interpretira ga u nacionalnom ključu jer ističe hrvatski antifašizam, AVNOJ-evske granice i pripojenje Rijeke i Istre Hrvatskoj.⁶⁷ Moguće je da je time htio pridobiti neke centrističke glasove te glasače na riječko-istarskom prostoru. HDZ jest pobijedio,⁶⁸ no na području Rijeke i Istre je bio drukčiji rezultat: Istra, Rijeka i Gorski kotar su utvrde SKH-SDP-a, osim Liburnije, Cresa i Lošinja gdje je pobjedu odnijela Koalicija narodnog sporazuma (KNS), dijelom kojega je bio HSLS.⁶⁹

Zanimljivo je u tom kontekstu nakratko se osvrnuti i vratiti na ulogu Sjedinjenih Američkih Država. Naime, iako se prethodno u radu pokazalo da se, pogotovo u slučaju Parage, mnogo više favorizirao antikomunizam, negoli što se pozivalo za ciljne liberalne opozicionare u Jugoslaviji koji bi bili pokretači demokratizacije i pluralizma, reakcija SAD-a po završetku izbora bila je više negativna no pozitivna. Naime, Bijeloj kući nije se svidjela pobjeda nacionalističkog HDZ-a zbog mogućeg jačanja nestabilnosti u zemlji. Iako je tu riječ o čistom geopolitičkom razlogu, ne treba izostaviti i dublje kulturološke analogije na kojima inzistiraju neki autori.⁷⁰

64 B. MIJIĆ, „Pobjeđujemo na izborima!“, *Novi list*, Rijeka, 19. 2. 1990., 3.

D. M. FIŠTROVIĆ, „Istra autonomna pokrajina?“, *Novi list*, Rijeka, 19. 2. 1990., 3.

65 S. BENIĆ, „Opasna manipulacija Istrom“, *Novi list*, Rijeka, 14. 4. 1990., 15.

66 Elsa MARAS, „O kojem istarskom narodu govorite?“, *Novi list*, Rijeka, 27. 4. 1990., 11.

67 „Bez ozbiljne konkurencije“, *Novi list*, Rijeka, 14. 4. 1990., 5.

68 „Novi sabor Hrvatske“, *Novi list*, 12. 5. 1990, 4.

69 *Arhiva izbora Republike Hrvatske*. <https://www.izbori.hr/arhiva-izbora/#/app/parlament-1990>, (2. 6. 2023.)

70 „[...] strateški interes SAD-a bio je očuvati jedinstvenu Jugoslaviju i poštivanje međunarodnog načela teritorijalnog integriteta države. Također, povijesno iskustvo građanskog rata i nastanka američke nacije iz tzv. melting pata - konglomerata pripadnika različitih nacija - utjecalo je na negativan naboj javnosti pri spominjanju konfederacije ili secesije te bilo kakve destabilizacije regije koja bi vodila u oružani sukob. Stoga su stručnjaci za komunikaciju novoizabranim hrvatskim vlastima preporučili da se sukob sa Srbijom američkoj javnosti ponajprije prikaže kao prijetnju komunizma demokraciji, a ne etnički sukob.“ Andrea BEKIĆ, „Kontinuitet politike SAD-a prema uspostavi Republike Hrvatske od prvih višestranačkih izbora do međunarodnog priznanja (1990-1992).“ *Međunarodne studije* 10 (2010): 12-38.

Istarski liberalizam tijekom 1990-ih

Pri analizi fenomena istarskog identiteta, vidljivo je da postoji korištenje dvaju naziva za pripadnik tog područja: *Istranin* i *Istrijan*. Posljednji naziv je ustvari dijalekatski oblik prvotnog naziva. IDS počinje prisvajati pojam *Istrijan*, a HDZ pojam *Istranin*, tumačeći ga kao oblik koji je više u skladu s hrvatskim standardnim jezikom.⁷¹ Hrvatski etnolog Sandi Blagonić donosi iscrpan pregled novinskih naslova iz razdoblja 1990-ih koji jako dobro ocrtavaju sukob Zagreba i Istre po pitanju regionalnih identiteta. Glavni mediji optuživali su Istru da želi biti država u državi, autonomna regija, cilj talijanske ekspanzije itd. Novinski naslovi bili su vrlo brutalni, primjerice „Minirajmo Učku da ne dolaze ustaše“, „Referendum za SAO⁷² Istru“, „Režirani protuhrvatski smijeh“ te „IDS priželjkuje balvane u Istri“. ⁷³ HDZ je tijekom 1990-ih snažno htio ocrniti IDS⁷⁴, ali nije uspijevaio pobijediti upravo zato što nije znao kako igrati na kartu regionalizma. O situaciji u Istri je najviše iz perspektive HDZ-a pisao Vladimir Šeks u knjizi „Politika i politikanstvo u Istri“.⁷⁵

Ipak, ako se pogledaju programska deklaracija IDS-a iz 1990. godine te Rovinjske deklaracije iz 1994. godine, vidljivija je povijesna pozadina i politička logika za takvu politiku stranke. Naime, u uvodu programske deklaracije stoji da je nastanak stranke uvjetovan „potrebom ravnopravnog uključivanja građana Istre i istarskih otoka u tekuća i buduća gospodarska, duhovna i politička zbivanja u ovom prostoru, odnosno u prostorima Hrvatske, Slovenije i Italije te Europe.“⁷⁶ Drugim riječima, ne čini se vjerojatnim cilj talijanizacije Istre, već uklapanje istarskog prostora u zajedničke tokove Europske zajednice gdje Istra ima vrlo slične ciljeve i interese kao zemlje u okruženju, pa i Hrvatska. IDS se čvrsto zalaže za liberalizam kao ideološku poziciju stranke, zbog toga što je po njima liberalizam jedini način očuvanja normalnog života u multietničkim sredinama. Važno bi bilo to usporediti s načelima ostalih liberalnih društava, u prvom redu SAD-a, koji je dosljednom *melting pot* politikom uspio stvoriti zajednički prostor na temelju usvajanja novog identiteta. Što se tiče upravo liberalizma, IDS se ustvari zalaže za post-nacionalizam, odnosno ima stav o zastarjelosti nacija i multinacionalnom prostoru Europske zajednice kao novom normativu. U tom kontekstu zanimljivo je usporediti uvide Krasteva i Holmesa:

Stranka se zalaže za brisanje državnih granica u Europi i stvaranje jedinstvenog europskog prostora koji će artikulirati sve interese u

71 Sandi BLAGONIĆ, „Istrijani vs. Istrani: dihotomizacija nominalnih i virtualnih identiteta u procesu političke mobilizacije periferije.“ *Problemi sjevernog Jadrana* 11, (2012): 113, 114.

72 Kratica SAO ovdje je u značenju Srpske autonomne pokrajine, čime se aludira na onovremenu pobunjeničku nepriznatu paradržavu SAO Krajinu.

73 Ibid, 116, 117.

74 Ibid, 122.

75 Ibid, 118.

76 „Opći dokumenti“, *Istarski demokratski sabor*: https://www.ids-ddi.com/site_media/media/filer_public/91/a1/91a19e79-37cf-4a27-85e7-a188463c5571/programska_deklaracija.pdf (2. 6. 2023.), 1.

parlamentu europskih regija. Istra i istarski otoci oduvijek su dijelom europske civilizacije i stoga imaju pravo tražiti sukladnost sa današnjim europskim dometima organizacije društva.

IDS smatra da nacionalne države ne mogu istovremeno uspješno rješavati pitanja lokalne i regionalne uprave i samouprave i rješavati globalnu državnu i svjetsku problematiku.⁷⁷

Što se tiče ekonomije, primjetno je također da IDS ide u smjeru liberalizma. Ipak, ekonomskom liberalizmu slobodnog tržišta pridodana je želja za intervencijom u neke gospodarske grane kako bi postale konkurentne. Važno je istaknuti i da se IDS zalaže za model po uzoru na zapadnoeuropsku praksu. To je poprilično dokumentirano u programskoj deklaraciji jer se navodi da odbacuju „svaki centralizam, uključujući i istarski“ te stavljaju naglasak na slobodno djelovanje lokalne samouprave. Zalažu se na „decentralizaciju regionalne administracije i operativnih stručnih službi i resora“ te za policentrični ustroj državnih institucija. Također, navodi se da je Istra „stoljećima gradila svjetske metropole.“ Nadalje, IDS se zalaže za „princip ravnopravnosti svih oblika vlasništva, slobode tržišta i nesmetani protok roba, rada i kapitala“. Stranka odbacuje načelo da je uloga države upravljanje ekonomijom te to smatra neefikasnim, čime se jasno odmiče od centralnog planiranja kao obilježja socijalističke ekonomije. S druge strane, državi namjenjuju uloge poticanja gospodarstva te osiguravatelja konkurencije, i to posebno u strateškim granama (poljoprivreda, ribarstvo, turizam, industrija). Što se tiče međunarodne ekonomije, u IDS-u su smatrali da „uključivanje stranih ulagača i naših radnika zaposlenih u inozemstvu ubrzava razvoj regije dodatnim svježim kapitalom i idejama.“⁷⁸

Kada se pogledaju pak Rovinjske deklaracije, u „Deklaraciji o regionalnom ustrojstvu Republike Hrvatske“ piše kako „IDS smatra da se garancija jedinstvenosti države ostvaruje kroz: obranu države, vanjsku politiku, dio unutrašnjih poslova, monetarni sustav, nezavisno sudstvo i jedinstvene temelje državne organizacije. Sve ostalo treba ulaziti u ovlasti regionalnih i lokalnih zajednica.“⁷⁹ To je inače izrazito popularan stav među liberalima jer potiče decentralizaciju, odnosno smanjenje utjecaja središnje države.

Nema smisla optužba za autonomaštvo i secesiju jer „Euroregija Istra je transgranična regija čije područje je sastavni dio Republike Hrvatske, Republike Slovenije i Republike Italije.“⁸⁰ S druge strane, nesumnjivo je da regionalizacija neke države doprinosi smanjenju nacionalne homogenizacije. Hrvatska je tu specifičan slučaj jer se u njoj za vrijeme ratnih 1990-ih podiže

⁷⁷ Ibid, 2.

⁷⁸ Ibid, 2, 4, 5.

⁷⁹ „Opći dokumenti“, *Istarski demokratski sabor*. https://www.ids-ddi.com/site_media/media/filer_public/12/da/12da8193-a9fb-4d14-a067-b0f4c42772be/rovinjske_deklaracije.pdf (2. 6. 2023.), 4.

⁸⁰ Ibid, 8.

snažan nacionalizam, a u isto vrijeme je Europska zajednica u fazi snažnije afirmacije euroregija.⁸¹ To može objasniti zašto je sukob između Istre i vlasti u Zagrebu, ali i generalno u društvu, bio toliko velik. Također, ako se pogledaju granice svih europskih regija, vidi se da je mnogo njih transnacionalno, pa slučaj euroregije Istre ne bi bio nikakav izuzetak. Mnoge takve regije nalaze se na granicama Češke s Njemačkom i Poljskom. Riječ je o prostoru koji je često kroz povijest mijenjao državne granice te se, zbog stalnosti života ljudi u vlastitom zavičaju, formiraju snažni regionalni identiteti.⁸²

Važan izvor koji iz perspektive IDS-a daje sliku stanja 1990-ih godina i odnosa Istre s vlasti predsjednika Tuđmana su sjećanja tadašnjeg predsjednika IDS-a Ivana Nina Jakovčića. Jakovčić je prvi takav intervju dao u rujnu 2021. godine za *Podcast Kadar35*, a većinu toga ponovio u gostovanju u emisiji HRT-a *Nedjeljom u 2*.

Na pitanje kako to da sada, u vrijeme davanja intervjua, ima mnogo bolje mišljenje prema Franji Tuđmanu, Jakovčić kaže da se s prvim predsjednikom susreo najmanje 20-ak puta. Jednom ga je Tuđman pozvao da dođe na sastanak samostalno. Kada je došao, Jakovčića su čekali Tuđman, predsjednik vlade Hrvoje Šarinić, predstojnik Ureda za zaštitu ustavnog poretka Josip Manolić i, koliko se sjeća, Jure Radić, tadašnji predstojnik Tuđmanovog ureda. U jednom trenutku je Šarinić rekao da je jugoslavenska zastava izvješena u Bujama, na što je Jakovčić rekao Tuđmanu da dok god ima takve savjetnike, ništa neće napraviti jer ga Šarinić laže. Uto je Manolić pokušavao smiriti svađu, a Tuđman je šutio.⁸³ Jakovčić je zatim opisao sastanak na Brijunima 1993. godine (50 godina nakon priključenja Istre matici domovini) gdje su bili on, njegovi suradnici Ivan Herak i Luciano Delbianco, a od strane državne vlasti bio je prisutan ministar obrane Gojko Šušak. Tada su Jakovčića upitali što on politički želi, na što je on Tuđmanu dao prijedlog o formiranju Autonomne županije istarske. Jakovčić je rekao da „najveći poklon čovjeku, narodu, ljudima Istre bit će da Vi (Tuđman, op. a.) budete predlađač ovoga zakona“. Tuđman je rekao da mu to ne treba, a Šušak ga je pitao želi li formirati Istru po modelu Quebeca. Važno je istaknuti da Jakovčić navodi kako je atmosfera sastanka između predsjednika i IDS-ovaca, koji su tada na vlasti u Istri, bila vrlo pozitivna, odnosno da nije bilo etiketiranja ni spominjanja da su oni antidržavni element, što je u suprotnosti s narativom u suvremenim medijima.⁸⁴ Jakovčić je na to odgovorio da postoje

81 Mirela SLUKAN ALTIĆ. "Hrvatska u europskim regionalizacijama: regionalizacija kao integracija ili geografija moći." *Društvena istraživanja* 17 (2008): 364.

82 O regionalnim identitetima (i identifikacijama) na prostoru srednje Europe govorio je eminentni povjesničar Habsburške Monarhije Pieter Judson, kao i Tomasz Kamusella. Pieter M. JUDSON, „People and their Categories: Creating Difference from Below“, *Slstory Info* https://www.youtube.com/watch?v=8dY0qwIM_Cg&t=1s, (2. 6. 2023.) Tomasz KAMUSELLA, „Between Nationalism and National Indeterminacy: A Terminological and Analytical Conundrum“, <https://www.youtube.com/watch?v=7NW8jLQyN7w> *Slstory Info* (2. 6. 2023.)

83 „Nedjeljom u 2 i u 3: Ivan Jakovčić“, <https://www.youtube.com/watch?v=ZcHf0rNLYY&t=1s>, *HRT Nedjeljom u 2* (2. 6. 2023.)

84 „Ivan Nino JAKOVČIĆ, životni intervju bez cenzure“, <https://www.youtube.com/watch?v=bMQJbF9veQ> *Podcast Kadar35* (2. 6. 2023.)

i drugi modeli, ali ključna problematika cijele priče je ustvari raspodjela novca koje dobivaju županije jer, prema Jakovčiću, županije bi bolje upravljale novcem (kojeg sami ostvaruju) te je nužna decentralizacija. Tuđman je odbio sve prijedloge, a tek je za vrijeme vlade Ivica Račana Istra postala dvojezična regija. Naime, 1994. Ustavni sud je odbio Statut Istarske županije, odnosno stavke o dvojezičnosti na nivou županije.⁸⁵

Suvremena recepcija izvornih proeuropskih načela IDS-a

Problematika talijansko-hrvatskih odnosa na području Istre pojavljuje se i 2006. godine. Naime, tada je talijanska vlada premijera Silvija Berlusconi govoreći o mogućem zakonu po kojem su talijansko državljanstvo stekli i „svi oni koji su bili državljani Italije i živjeli na području što ih je u prošlosti okupirala.“⁸⁶ Zastupnik talijanske nacionalne manjine Furio Radin se u Saboru požalio na izjave HDZ-ovaca o „podijeljenoj lojalnosti“ pozivajući se na atmosferu koja je vladala 1950-ih s Talijanima u Jugoslaviji. Zastupnik Slaven Letica je iznervirao Radina koji je napustio sabornicu, nakon čega je Letica optužio Italiju za iredentizam i neofašizam, iako priznajući da je Italija uvijek bila „korektna prema Hrvatskoj kad je riječ o potpori ulasku u EU.“⁸⁷ Zanimljivo je da za *Glas Istre* nitko iz IDS-a nije dao izjavu o tom problemu. Nekoliko dana kasnije talijanski ministar vanjskih poslova Gianfranco Fini prijavio je Hrvatsku Europskoj uniji zato što navodno diskriminira Talijane da sudjeluju u tržištu nekretninama dok ostali stranci mogu slobodno kupovati i prodavati nekretnine. Zanimljivo je da se ministar pozivao na europske dokumente kada je obrazlagao prijavu.⁸⁸

Dana 14. veljače 2011. godine slavila se 21 godina od nastanka IDS-a. Tom prigodom se Jakovčić zalagao da Vlada pokrene izgradnju Brijuni rivijere, grandioznog investicijskog projekta oko kojeg je postojalo mnogo kontroverzi.⁸⁹ Osim razmišljanja o budućnosti, *Glas Istre* objavljuje članak Nevena Šantića pod nazivom „IDS-ovo Valentinovo“. Autor se osvrnuo na proteklih 21 godinu djelovanja IDS-a te zaključio da je čak i bilo shvatljivo zašto se, pod argumentacijom rasapa nacionalnog jedinstva u vrijeme rata, predbacivalo IDS-u da provodi autonomnaške ciljeve, no važnost IDS-a ostaje u tome što je bilo najjača stranka koja je propagirala decentralizaciju koja je, prema novinaru, nužni cilj da Hrvatska postane spremna za izazove 21. stoljeća i ulazak u Europsku uniju.⁹⁰

85 „Nedjeljom u 2 i u 3: Ivan Jakovčić“, <https://www.youtube.com/watch?v=ZcHff0rNLYY&t=1s>, *HRT Nedjeljom u 2* (2. 6. 2023.)

86 Zlatko CRNČEC, Dražen CIGLENEČKI, „Sanader: Italija otišla predaleko“, *Glas Istre*, Pula, 2. 3. 2006., 2.-3.

87 Ibid, 3.

88 E. VELAN, „Fini prijavio Hrvatsku Europskoj uniji“, *Glas Istre*, Pula, 5. 3. 2006., 3.

89 Selvina BENIĆ, „Ivan Jakovčić, predsjednik Istarskog demokratskog sabora: Neka Vlada iskoristi bolnicu i „Brijuni rivijeru“ za izborne potrebe“, *Glas Istre*, Pula, 14. 2. 2011., 2-3.

90 Neven ŠANTIĆ, „IDS-ovo Valentinovo“, *Glas Istre*, Pula, 14. 2. 2011., 6.

Početak siječnja 2012. godine na referendumu je većinski odlučeno da Hrvatska pristupa Europskoj uniji. Tom prigodom Jakovčić je rekao da su ga za ulazak u politiku početkom 1990-ih motivirali želja da izgradi istarski regionalni identitet te da Hrvatska uđe u Europsku uniju. Dodaje kako je šteta da odaziv na referendum nije bio veći od 50%, no da je to razumljivo jer se EU suočava s problemima, a nekad je izgledala kao „sretna zajednica“. Jako je zadovoljan što se ulaskom Hrvatske u EU otvara mogućnost povlačenja europskih fondova.⁹¹ To je uvelike u skladu s izvornim stavovima IDS-a po pitanju ekonomske decentralizacije.

Nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju, u srpnju 2013. godine održana je svečana akademija Istarske županije, a među uzvanicima je bio predsjednik jadransko-jonske euroregije Angelo Michele Iorio. Zajedno s predsjednikom albanske regije Skardom Maxhidom Cunguom izrazio je „zadovoljstvo što je Istra bila ta regija koja je prva počela zagovarati ovu ideju o Europi kao regiji svih regija.“ Predsjednik županijske skupštine Valter Drandić izrekao je kratko objašnjenje kretanja istarskog regionalnog identiteta:

Istrijani su često bili neshvaćeni u vlastitim državama živeći drugačije u svome svijetu s obje strane granice. Državu granicu nismo mogli fizički srušiti, ali smo u našim glavama tu granicu od davno srušili. Kad su se na kartama ne davno crtale granice, mi smo se povezivali.⁹²

Istarski župan Valter Flego je govorio u sličnom tonu te je vidljivo kako se poziva na izvorna načela IDS-a iz 1990-ih godina te stoji jasno na liniji proeuropske liberalne ideje:

Današnjim danom se ispunio naš san, a to je Istra bez granica. To je za sve nas povijesni uspjeh jer ulazimo u jedno novo razdoblje u kojem će prevladavati sigurnost, stabilnost i sloboda. [...] Naš regionalni identitet, multietničnost, multikulturalnost i suživot u obitelji europskih zemalja postaje sve jača i važnija. Naše temeljne vrijednosti među kojima je i antifršizam ćemo obogatiti u ujedinjenoj Europi.⁹³

91 HINA, „Građani ZA europsku budućnost“ *Glas Istre*, Pula, 23. 1. 2012., 2.-3.

92 Cristian Bruno GALIĆ, „Istra je oduvijek spajala narode i rušila barijere“ *Glas Istre*, Pula, 2. 7. 2013, 2-3.

93 Ibid, 2

Zaključak

Krajem 1980-ih i početkom 1990-ih godina ideje političkog i ekonomskog liberalizma u zemljama srednje i istočne Europe doživljavaju trijumf. Provode se višestranački izbori, a planska ekonomija zamjenjuje se slobodnim tržištem. Ipak, pri proučavanju liberalizma na području Hrvatske, prvo kao dijela Jugoslavije, a onda samostalne države, vidljivo je kako nalazimo na vrlo specifičnu situaciju. Naime, dok su ostale zemlje u znaku liberalizma i mirne primopredaje vlasti, Hrvatsku zahvaća val ekstremnog nacionalizma od strane Miloševićevog režima, pa je logično da je Hrvatska demokratska zajednica u takvim okolnostima bila popularnija od HSLS-a. Napeta atmosfera može se iščitati i krajem 1989. gdje se zapravo vidi koliko je premijer Ante Marković nemoćan u odnosu na Slobodana Miloševića koji ga *de facto* blokira u gospodarskim reformama te teško narušava ugled SFRJ u državama slobodnog svijeta. To je vidljivo i u dokumentima Američkog kongresa gdje se Milošević i srpski hegemonizam eksplicitno imenuju kao destruktivni faktor u Jugoslaviji, pa čak do te mjere da kada je fokus na krizu na Kosovu, ističe se oprez oko toga da Miloševićeva politika zapravo radi na štetu svih ostalih naroda Jugoslavije. Američkim je političarima tada predočeno kako su Slovenija i Hrvatska ustvari dijelovi mediteransko-srednjoeuropskog kulturnog kruga te da teško surađuju s ostalim republikama SFRJ. Ključni motiv koji povezuje jugoslavenske i američke dokumente analizirane u ovom radu je spomen na intervju Dobrice Ćosića za talijanske novine *Il Tempo* koji je poticao na talijanski separatizam prema Istri i Kvarneru.

Upravo su u Istri i na Kvarneru trendovi suprotni nego što su na nacionalnoj razini. Iako nisu sudjelovali na prvim višestranačkim izborima, u veljači 1990. godine nastaje IDS, stranka koja dosljedno preuzima politički i ekonomski liberalizam te snažni regionalizam kojega argumentira povijesnom pozadinom svoga prostora. Pozivajući se na tradiciju euroregija, IDS tako uvelike prati najsuvremenije trendove Europske zajednice koja se ekonomski organizira preko transgraničnih regija. U tom kontekstu vidljivo je kako u vrijeme predizborne kampanje dolazi do vrlo izazovnih debata i interpretacija na različite fenomene. Dok intelektualci i novinari u riječkom *Novom listu* poistovjećuju liberalizam s nacionalizmom (iako se u Europi tada događalo suprotno, pa bi ova kritika bila valjana tek 30 godina kasnije o čemu pišu Krastev i Holmes) te strahuju zbog mogućeg raspada Jugoslavije, a SDP-SKH marksistički tumači riječku multikulturalnost, HDZ se oštro razračunava s istarskim regionalizmom tumačeći ga prijetnjom po nacionalni integritet i homogenizaciju. Iako tamo gubi izbore, konfrontacije između vlasti predsjednika Tuđmana i Istre se nastavljaju do 2000. godine. Ipak, dok je u javnosti putem medija taj sukob bio vrlo brutalan, razgovori između predstavnika IDS-a s Tuđmanom i suradnicima nisu bili zaoštrjeni. Dapače, prema sjećanjima tadašnjeg predsjednika IDS-a Ivana Jakovčića, Tuđmanu je bilo vrlo jasno da IDS želi autonomnu županiju zbog manje ekonomske

ovisnosti o središnjoj državi, a ne zbog nekakvog separatizma. Ulaskom Hrvatske u Europsku uniju vidljivo je da je Istra bila snažno proeuropski orijentirana te se u to vrijeme 2012./2013. vidjelo da je IDS postigao svoje programske ciljeve iz 1990. godine, kada je potpredsjednik Dino Debeljuh na sastanku s predsjedništvom SR Hrvatske iznosio konkretizirana načela stranke. Naime, kontinuirano se zalažući za slobodu pojedinca u političkom, vjerskom, jezičnom i nacionalnom smislu te potičući slobodno tržište i međunarodnu povezanost, Istarski demokratski savez predstavlja jedan od najboljih primjera za proučavanje ideje liberalizma u suvremenoj hrvatskoj povijesti.

Popis literature

Knjige

Anne APPLEBAUM, *Between East and West: Across the Borderlands of Europe*, Anchor: 2017.

Lenard J. COHEN, *Broken Bonds: The Disintegration of Yugoslavia*, Westview Press: 1995.

Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918.-2008.*, Znanje: 2008.

Tony JUDT, *Poslije rata 2 - Povijest Europe od 1945. godine*, VBZ: 2022.

Ian KERSHAW, *Do nade i natrag: Europa 1950. – 2017.*, Zagreb: Fraktura, 2019.

Odd Arne WESTAD, *Povijest Hladnog rata*, Zagreb: Fraktura, 2021.

Članci u časopisi

Aijaz AHMAD, „Postcolonial Theory and the ‘Post-’ Condition“, *Socialist Register* 33 (1997): 353-381.

Andrea BEKIĆ, „Kontinuitet politike SAD-a prema uspostavi Republike Hrvatske od prvih višestranačkih izbora do međunarodnog priznanja (1990-1992).“ *Međunarodnemstudije* 10 (2010): 12-38.

Sandi BLAGONIĆ, „Istrijani vs. Istrani: dihotomizacija nominalnih i virtualnih identiteta u procesu političke mobilizacije periferije.“ *Problemi sjevernog Jadrana* 11, (2012): 111-137.

Šime DUNATOV. «Začetci višestranačja u Hrvatskoj 1989. godine.» *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 52 (2010): 381-397.

Francis FUKUYAMA, “The End of History?” *The National Interest* 16 (1989): 3–18.

Samuel P. HUNTINGTON, “The Clash of Civilizations?” *Foreign Affairs* 72, no. 3 (1993): 22–49.

Davor PAUKOVIĆ, “Posljednji kongres Saveza komunista Jugoslavije: uzroci, tijek i posljedice raspada.” *Suvremene teme* 1 (2008): 21-33.

Davor PAUKOVIĆ, “Predizborna kampanja u Hrvatskoj 1990. u svjetlu hrvatskog i srpskog novinstva.” *Časopis za suvremenu povijest* 40, (2008): 13-30.

Jadranka POLOVIĆ, "SAD i europski jugoistok - uloga SAD u razrješenju političke krize na prostoru bivše Jugoslavije." *Međunarodne studije* 9, (2009): 73-89.

Mirela SLUKAN ALTIĆ. "Hrvatska u europskim regionalizacijama: regionalizacija kao integracija ili geografija moći." *Društvena istraživanja* 17 (2008): 351-372.

Periodika

Predrag MATVEJEVIĆ, „Iskušenja jugoslavenstva“, *Novi list*, Rijeka, 30. 7. 1989, 11.

N. VLAŠIĆ, „Pojedinac u središtu pažnje“, *Novi list*, Rijeka, 28. 1. 1990., 3.

Željko LUŽAVEC, „Rijeci je Jugoslavija mala“, *Novi list*, Rijeka, 13. 2. 1990, 6.

Gi. K., „Program na temeljima revolucije“, *Novi list*, Rijeka, 14. 2. 1990, 5.

G. DRENJAK, „Višestranačje nije sinonim demokracije“ *Novi list*, Rijeka, 16. 2. 1990, 2.

Mišo CVIJANOVIĆ, „Demokracija, to sam ja“, *Novi list*, Rijeka, 17. 2. 1990, 2.

N. VLAŠIĆ, „Antikomunizam za bivše komuniste“, *Novi list*, Rijeka, 18. 2. 1990, 3.

Nela VLAŠIĆ, „Zaustavite demokraciju – silazim!“, *Novi list*, Rijeka, 18. 2. 1990, 3.

B. MIJIĆ, „Pobjeđujemo na izborima!“, *Novi list*, Rijeka, 19. 2. 1990., 3.

D. M. FIŠTROVIĆ, „Istra autonomna pokrajina?“, *Novi list*, Rijeka, 19. 2. 1990., 3.

„Bez ozbiljne konkurencije“, *Novi list*, Rijeka, 14. 4. 1990., 5.

S. BENIĆ, „Opasna manipulacija Istrom“, *Novi list*, Rijeka, 14. 4. 1990., 15.

Elsa MARAS, „O kojem istarskom narodu govorite?“, *Novi list*, Rijeka, 27. 4. 1990., 11.

„Novi sabor Hrvatske“, *Novi list*, 12. 5. 1990, 4.

„Osnovan ogranak HDZ-a“, „Zelena stranka u Beogradu“, *Novi list*, Rijeka, 12.2.1990, 4.

Zlatko CRNČEC, Dražen CIGLENEČKI, „Sanader: Italija otišla predaleko“, *Glas Istre*, Pula, 2. 3. 2006., 2.-3.

E. VELAN, „Fini prijavio Hrvatsku Europskoj uniji“, *Glas Istre*, Pula, 5. 3. 2006., 3.

Selvina BENIĆ, „Ivan Jakovčić, predsjednik Istarskog demokratskog sabora: Neka Vlada iskoristi bolnicu i „Brijuni rivijeru“ za izborne potrebe“ Glas Istre, Pula, 14. 2. 2011., 2-3.

Neven ŠANTIĆ, „IDS-ovo Valentinovo“, Glas Istre, Pula, 14. 2. 2011, 6.

HINA, „Građani ZA europsku budućnost“ Glas Istre, Pula, 23. 1. 2012., 2.-3.

Cristian Bruno GALIĆ, „Istra je oduvijek spajala narode i rušila barijere“ Glas Istre, Pula, 2. 7. 2013, 2-3.

Arhivski izvori

Hrvatski državni arhiv, HR-HDA- 1616: 2-3-41, Predsjedništvo Socijalističke Republike Hrvatske, Zapisnik sa razgovora predsjednika Saveznog izvršnog vijeća druga Ante Markovića sa predsjednikom i članovima Predsjedništva Socijalističke Republike Hrvatske - 1. 9. 1989.

Hrvatski državni arhiv, HR-HDA- 1616: 2-3-45, Predsjedništvo Socijalističke Republike Hrvatske, Zapisnik razgovora predsjednika Predsjedništva SR Hrvatske Ive Latina s predsjednicima registriranih stranaka, organizacija i pokreta u SR Hrvatskoj - 28. 3. 1990.

Mrežni izvori

„Ivan Nino JAKOVČIĆ, životni intervju bez cenzure“, <https://www.youtube.com/watch?v=bMQUJbF9veQ> Podcast Kadar35 (2. 6. 2023.)

„Opći dokumenti“, Istarski demokratski sabor. https://www.ids-ddi.com/site_media/media/filer_public/12/da/12da8193-a9fb-4d14-a067-b0f4c42772be/rovinjske_deklaracije.pdf (2. 6. 2023.), 4.

„Opći dokumenti“, Istarski demokratski sabor. https://www.ids-ddi.com/site_media/media/filer_public/91/a1/91a19e79-37cf-4a27-85e7-a188463c5571/programska_deklaracija.pdf (2. 6. 2023.), 1.

Arhiva izbora Republike Hrvatske. <https://www.izbori.hr/arhiva-izbora/#/app/parlament-1990>, (2. 6. 2023.)

Ivan KRASTEVIĆ, Stephen HOLMES, „How liberalism became ‘the god that failed’ in eastern Europe“, The Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2019/oct/24/western-liberalism-failed-post-communist-eastern-europe> (2. 6. 2023.)

Pieter M. JUDSON, „People and their Categories: Creating Difference from Below“, Slstory Info https://www.youtube.com/watch?v=8dY0qwIM_Cg&t=1s, (2. 6. 2023.)

Tomasz KAMUSELLA, „Between Nationalism and National Indeterminacy: A Terminological and Analytical Conundrum“, <https://www.youtube.com/watch?v=7NW8jLQyN7w> Slstory Info (2. 6. 2023.)

„Bentley, Helen Delich“, Biographical Directory of the United States, <https://bioguide.congress.gov/search/bio/B000392>. (10. 10. 2023.)

„Dole, Robert Joseph (Bob)“, Biographical Directory of the United States, <https://bioguide.congress.gov/search/bio/D000401>. (10. 10. 2023.)

„Helms, Jesse“, Biographical Directory of the United States, <https://bioguide.congress.gov/search/bio/H000463>. (10. 10. 2023.)

„Lantos, Thomas Peter“, Biographical Directory of the United States, <https://bioguide.congress.gov/search/bio/L000090>. (10. 10. 2023.)

„Lewis, Thomas F.“ Biographical Directory of the United States Congress, <https://bioguide.congress.gov/search/bio/L000295>. (10. 10. 2023.)

„Pressler, Larry Lee“, Biographical Directory of the United States, <https://bioguide.congress.gov/search/bio/P000513>. (10. 10. 2023.)

„Sarbanes, Paul Spyros“, Biographical Directory of the United States, <https://bioguide.congress.gov/search/bio/S000064>. (10. 10. 2023.)

„Traficant, James A., Jr.“, Biographical Directory of the United States, <https://bioguide.congress.gov/search/bio/T000350>. (10. 10. 2023.)

Ostali izvori

GPO, Proceedings, Volume 135, Part 11 (July 14, 1989 to July 24, 1989), 15043.

GPO, Proceedings, Volume 135, Part 11 (July 14, 1989 to July 24, 1989), 15044.

GPO, Proceedings, Volume 135, Part 14 (August 4, 1989 to September 12, 1989), 19970.

GPO, Proceedings, Volume 135, Part 20 (November 8, 1989 to November 15, 1989), 28601.

GPO, Proceedings, Volume 135, Part 3 (February 27, 1989 to March 14, 1989), 3984.

U.S. Government Publishing Office, Proceedings of Congress and General Congressional Publications, Volume 135, Part 3 (February 27, 1989 to March 14, 1989), 3662.

Summary

LIBERALISM IN CROATIA DURING THE TIME OF DEMOCRATIC CHANGE CASE STUDY OF ISTRIA AND KVARNER

Adrijan ŠTIVIĆ

On the occasion of marking the 300th anniversary of liberalism, this paper is a contribution to the study of the history of political and economic liberalism in Croatia since the end of the Cold War, with an emphasis on the area of Western Croatia. Starting from the paradigm of the comparative strengthening of Croatian centralist nationalism and the European affirmation of the concept of transnational regions, as well as the American diagnosis of the Yugoslav internal political situation, the paper shows a kind of ideological divergence of liberal parties in Croatia, especially IDS, in matters of understanding the individual, the state and the economy. Apart from the sessions of the Presidency of the Socialist Republic of Croatia, the peculiarity of the political situation in Rijeka and Istria can also be seen in the daily press during the 1990 election campaign, where each political group tries to reinterpret that space in its favor. The European liberal idea in Istria carried by IDS encountered a lot of problems during the 1990s, so that during the accession of the Republic of Croatia to the European Union, IDS was one of the strongest pro-European parties which, even after more than 20 years since its creation, has continuously remained with original ideas of economic and political liberalism.

Keywords: democratization, multi-party system, Istrian Democratic Assembly (IDS), liberalism, European Union